

Андрій Сухих

*Аспірант кафедри історії
ім. М.П. Ковальського Національного
університету «Острозька академія»*

У статті досліджено протиборство між загонами УПА та радянськими партизанами («Переможці», Рівненське з'єднання № 2, ім. Берії, ім. Хрущова, Чернігівсько-Волинське та ін.) на теренах Рівненської області. Доведено, що пік протистояння припав на осінь 1943 р., причому намагання повстанців витіснити червоних за межі області виявилися невдалими.

Ключові слова: Рівненщина, Волинь, Полісся, УПА, повстанці, радянські партизани, партизанська війна.

Andriy Sukhykh

Fighting for Territorial Influence between Soviet Partisans and Ukrainian Insurgents in Rivne Oblast in Autumn 1943

In the article the confrontation between UPA and Soviet partisan units ("Pobediteli", Rivne Formation № 2; Beria, Khrushchev, Chernigiv and Volhynia formations etc) in Rivne Oblast lands is researched. The author proves that the confrontation peaked in autumn 1943 and all attempts by Ukrainian insurgents to oust the Reds off the Oblast limits failed.

Key words: Rivne Oblast, Volhynia, Polesie, UPA, insurgents, Soviet partisans, partisan warfare.

БОРотьБА ЗА ТЕРЕНИ ВПЛИВУ МІЖ РАДЯНСЬКИМИ ПАРТИЗАНАМИ ТА УКРАЇНСЬКИМИ ПОВСТАНЦЯМИ НА РІВНЕНЩИНІ ВОСЕНИ 1943 р.

Питання протиборства між упівцями та радянськими партизанами ставало об'єктом уваги як вітчизняних, так і закордонних дослідників. Зокрема, комплексно намагалися вивчити тло зазначеного конфлікту О. Гогун, А. Кентій, Ю. Киричук, Г. Мотика, І. Патриляк, В. Сергійчук, А. Русначенко та інші дослідники.

Радянські партизанські з'єднання та відділи українських повстанців у військовому розумінні варто віднести до збройних формацій «малої війни», яким найсприятливіше було діяти у районах, де вони мали вплив і підтримку місцевого населення. Зокрема, на Волині у роки німецької окупації розширення теренів впливу «лісовими арміями» досягалось мілітарним шляхом, оскільки на збільшення оперативного простору претендували декілька партизанських сил — Українська повстанська армія, Українська народно-революційна армія, Армія Крайова, а також радянські партизани. Принагідно зазначимо, що боротьба за терени впливу в основному розгорнулася між тими партизанськими загонами та повстанськими відділами, які вибирали ту чи іншу місцевість районом свого стаціонарного перебування.

У вересні 1943 р. українські повстанці вкотре намагалися витіснити загін спецпризначення НКГБ СРСР «Переможці» з Цуманських лісів, що на межі між Рівненською та Волинською областями. Відомо, що 22 вересня 1943 р. командир вищезгаданого загону Д. Медведєв і командир партизанського загону ім. Сталіна Чернігівсько-Волинського з'єднання Г. Балицький організували спільну операцію проти бандерівців, які дислокувалися в с. Стадинь (можливо с. Великий чи Малий Стидень), у результаті якої загинули 25 осіб. У жовтні 1943 р. медведівці провели найвдалішу операцію проти бандерівців за час свого перебування на Волині. Так, завдяки масованому нападу на с. Берестяне чекісти очистили населений пункт від «націоналістичного елемента»¹. Відомо, що наступного

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 70. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 16.

місяця бійці Д. Медведєва потрапили в упівську засідку північно-західніше с. Липне².

Втрачаючи підтримку населення півночі Рівненщини, українські повстанці здійснювали напади на села, які підтримували радянських партизанів. Наприклад, восени упівці напали на хутір Берма та с. Сварицевичі Дубровицького району, де, за словами радянських партизанів, «знущалися над мирним населенням і сім'ями [червоних] партизанів». Однак, висланий загін ім. Ворошилова (Рівненське партизанське з'єднання № 2) на чолі з В. Мисюрою, зумів відбити напад, до того ж, знищивши 10 бандерівців³.

Упівці також намагалися нівелювати підтримку червоних партизанів, знищуючи підпільний партактив. Зокрема, штаб Рівненського партизанського з'єднання № 2 повідомляв секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову та начальнику УШПР Т. Строкачу: «22 — 24 серпня 1943 р. сс. Хіноч, Андруга, Озеро Володимирецького району націоналісти сокирою зарубали 22 українці — радянських активістів, у т[ому] ч[ислі] вдову Шеляг Олександра і її дочку зарубали за те, що нагодували партизанів»⁴.

У той же час, напади радянських партизанів на українські села вимагали від бандерівського підпілля організації самооборон, які б мали попередити збройні акції ворога. Структуру останньої можна прослідкувати на прикладі Людвипільському району «Скеля». Зокрема, «кожний підрайоновий має своїх станичних. Станичн[і] мають під собою роевих, котр[і] вишколюють весь здібний елемент. Станичний є комендантом самооборони у своєму селі. По всіх районах є алярмов[і] дзвінк[и]. Кож[н]ий комендант відповідає за своє село. По всіх селах є обстановлена варта місцева»⁵. У районах, які були частково опановані радянськими партизанами, в українських націоналістів виникали проблеми з функціонуванням самооборон. Така ситуація була в тому ж районі «Скеля», де самооборона діяла тільки в п'яти підрайонах⁶.

Характерно, що окремі більшовицькі партизанські загони створювалися виключно для боротьби з повстанськими відділами

² Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 70. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 18.

³ Там само. — Спр. 7. — Арк. 57—58.

⁴ Там само. — Спр. 4. — Арк. 19зв.

⁵ Державний архів Рівненської області (ДАРО). — Ф. Р-30. — Оп. 2. — Спр. 34. — Арк. 73.

та націоналістичним підпіллям. Наприклад, таким був партизанський загін В. Солгіна з Рівненського з'єднання № 1, який діяв в районі с. Велюнь Дубровицького району⁷.

Варто відзначити, що восени 1943 р. північні райони Рівненщини були підконтрольні радянським партизанам. Наприклад, в упівському описі суспільно-політичної ситуації за вересень 1943 р. зазначалося, що у Висоцькому районі діяли три партизанські загони: ім. Котовського, ім. Ворошилова та місцевий. Підсумовуючи, упівці підкреслили: «У декількох селах Столинського та Висоцького району, де стоять наші відділи, по їх відході більшовики тероризували населення. Н[а]пр[иклад], в селі Бутове прив'язали людей до кінських сідел й тягли по полю, говорячи: «То за те, що кормили сікачів»⁸»⁹.

Спробу змінити ситуацію у цьому терені, яка складалася не на користь упівців, намагався командир упівського загону ім. Колодзінського 'Лайдака', який віддав наказ своїм бійцям «вночі з 22 на 23 вересня оточити с. Велюнь, котре є головним центром комуністичного зв'язку і в котрому є сталий осідок комуністичних банд. Усіх комуністів знищити. Сільський ворожий елемент в українській визвольній справі забрати з собою, будинки, в котрих знаходиться ворожий штаб і інші ворожі пункти, спалити»¹⁰. Зі звітів загону 'Лайдаки' випливає, що упівцями у Велюні було вбито понад 20 «більшовиків-активістів», спалено штаб, захоплено 125 голів великої рогатої худоби, 5 пар коней, 4 вози та ін.¹¹.

На нашу думку, перевага радянських партизанів на півночі Рівненщини була зумовлена такими чинниками: по-перше, чисельною перевагою, по-друге, перенасиченням півночі Рівненщи-

⁶ Літопис УПА. Нова серія / [ред. кол. : П. Сохань, П. Потічний та ін.]. — К.; Торонто : Літопис УПА, 2007. — Т. 11 : Мережа ОУН (б) та заплія УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 — грудень 1943 рр.). Документи. — С. 363.

⁷ ЦДАГО України. — Ф. 70. — Оп. 1. — Спр. 6, Арк. 19зв.—20.

⁸ Під «сікачами» розуміли бандерівців, українських повстанців.

⁹ Літопис УПА. Нова серія / [ред. рада: П. Сохань, Є. Штендера та ін.]. — К.; Торонто: Літопис УПА, 1999. — Т. 2 : Волинь та Полісся: УПА та заплія 1943—1944: Документи та матеріали. — С. 248.

¹⁰ Літопис УПА. Нова серія. / [ред. рада: П. Сохань, П. Потічний та ін.]. — К.; Торонто: Літопис УПА, 2010. — Т. 14: УПА і заплія на ПЗУЗ 1943—1945. Нові документи. — С. 141.

¹¹ Там само. — С. 150.

ни радянськими партизанськими з'єднаннями, по-третє, підтримкою місцевого населення.

Останній аспект потребує більшої уваги. Загалом, північ волинського Полісся була в економічному плані депресивним районом, оскільки населення ще за Другої Речі Посполитої було мало залучене у промисловості (за виключенням деревообробної та харчової), а оскільки велика кількість земель була заболочена, тут було обмаль якісної орної землі. Тому більшість місцевих жителів проживали на межі бідності, легше сприймаючи гасла більшовицької пропаганди, яку проводили радянські партизани. Своєю чергою, терени, у яких діяли упівці, були в господарсько-економічному плані сприятливіші для ведення місцевим населенням сільського господарства.

Напруження в боротьбі між червоними партизанами й УПА не спадало. 10 вересня 1943 р. до УШПР надійшло повідомлення, що на початку місяця Рівненське партизанське з'єднання № 2 і загін Ярового провели чотири бої з УПА. Радянські партизани значно переоцінювали сили супротивників, які, на їх думку, нараховували понад тисячу вояків. У зв'язку з відсутністю патронів партизани були змушені ухилитися від сутичок¹². Окремі перестрілки продовжувалися до 10 вересня. Зокрема, неподалік с. Заморочення Дубровицького району повстанський відділ вів 4-годинний бій із партизанами В. Бегми, проте, зазнавши втрат, упівці дали можливість відступити червоним партизанам¹³.

Восени 1943 р. боротьба за терени впливу розгорнулася в Морочанському районі, де оперували партизани О. Федорова. Зокрема, 25 вересня 1943 р. у с. Тростянець Степанського району відбулася спеціальна нарада за участю командира УПА на ПЗУЗ Д. Клячківського-‘Клима Савура’ начальника вишкільного відділу штабу УПАВ. Сидора-‘Кегула’, начальника штабу Л. Ступницького-‘Гончаренка’, а також командирів ВО «Турів» Ю. Стельмашука-‘Рудого’ та ВО «Заграва» І. Литвинчука-‘Дубового’, яка мала на меті розробити план дій проти партизанів О. Федорова. Згідно з домовленістю, 3 жовтня розпочалася спільна операція упівці ВО «Турів» (1 тис. бійців) і «Заграва» (2 тис. повстанців), яка мала на

¹² ЦДАГО України. — Ф. 70. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 86.

¹³ Там само. — Арк. 92.

Іван Литвинчук-‘Дубовий’.

меті оточити та знищити фєдоровців¹⁴. Передбачалося, що ‘Рудий’ на чолі трьох куренів почне наступ із заходу Любєшева, С. Коваль-‘Рубашенко’ із загonom «Котловина» (1 тис. бійців) вирушить на північ між річками Стир і Стохід, а І. Литвинчук мав керувати наступом чотирьох куренів зі сходу¹⁵.

Однак завдати скоординованого удару не вдалося, адже повстанці із ВО «Заграва» не змогли здійснити потужного нападу проти радянських партизанів. Упівцям вдалося лише вигнати останніх із населених пунктів Городня (зараз — Гарадня), Деревна (Дзєравня), Жовкиня (Жовкіня), Ніньковичі (Неньковичі) і витіснити на східний бік р. Стир. Хоча на завершальній стадії операції, за оцінками бандерівців, радянські партизанські загони втратили 19 осіб убитими, а 68 бійців під час панічного відступу втонули в р. Стир¹⁶. Самотужки знищити партизанів О. Федорова ‘Рудому’ в районі Любєшева через великі втрати особового складу, попри всі намагання, також не вдалося, тому і його бійці відступили¹⁷. На початку листопада 1943 р. зустрівшись з Д. Клячківським, Ю. Стельмащук висловив думку «про недоцільність вес-

¹⁴ Літопис УПА. Нова серія / [ред. кол. : П. Сохань, П. Потічний та ін.]. — К. : Торонто : Літопис УПА, 2007. — Т. 9 : Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля : протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА 1944 — 1945. — С. 442—443.

¹⁵ Мотука Г. Українська партизанка. 1942—1960 / Г. Мотука. — Warszawa : Rytm, 2006. — S. 254—255; Патрисяк І. «Встань і борись ! Слухай і вір...» : українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939—1960 рр.) : Монографія / І. Патрисяк. — Львів : Часопис, 2012. — С. 448.

¹⁶ Літопис УПА. Нова серія. — Т. 14 : УПА... — С. 160—167.

¹⁷ Кентій А. «Двофронтова» боротьба УПА (1943 — перша половина 1944 рр.) / А. Кентій // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. — К. : Наукова думка, 2005. — С. 204.

ти дальшу боротьбу проти партизанів», з чим командир УПА погодився, давши наказ готуватися до переходу лінії фронту¹⁸.

Складною була ситуація для бандерівців у надрайоні «Болото». Спроби проведення пропагандистських акцій націоналістами викликали спротив радянських партизанів. Наприклад, 11 листопада загін ім. Б. Хмельницького із Рівненського з'єднання № 2 на чолі із С. Шматом вступив у бій із бандерівцями біля Морочного. Сутичка завершилася без жертв¹⁹.

Таким чином, втративши оперативну перевагу в терені, українські повстанці не могли впливати на ситуацію в північних районах Рівненщини, чим користувалися радянські партизани, які здійснювали диверсії на залізниці. Аби повернути терен під свій вплив, тут у грудні 1943 р. почав оперувати повстанський відділ ім. Колодзінського. Саме він 14 грудня зіткнувся із чекістами Д. Меведева та В. Карасьова у с. Золоте Дубровицького району. Повстанці відзначали, що у результаті бою отримали поранення 5 бійців УПА, а також «згоріло 2 хати, 1 клуня, 1 с[к]ирда жита, вбито одну дівчину і одну поранено. Комунари відправилися на Лютинськ [Лютинськ]»²⁰.

Криваве протиборство між упівцями та радянськими партизанами на українсько-білоруському порубіжжі розгорнулося за декілька тижнів до приходу Червоної армії (далі — ЧА). Зокрема, 15 грудня з'єднання І. Федорова рапортувало УШПР, що партизанам вдалося розгромити «штаб районної націоналістичної бандерівської організації Висоцького району (в селі Речиця) і господарську організацію в селі Бутово та в селі Деревно цього ж району»²¹.

Чи не єдина спроба припинити протистояння між упівцями та радянськими партизанами восени 1943 р. була здійснена на Рокитненщині. Зокрема, у вересні 1943 р. командир Чехословацького партизанського загону капітан Рєпкін (Житомирське партизанське з'єднання), перебуваючи у с. Карпилівка, отримав від бандерівців лист, де вони пропонували почати переговори про припинення вогню у випадку, якщо червоні, повернуть награбоване та захо-

¹⁸ *Літопис УПА. Нова серія.* — Т. 9: *Боротьба...* — С. 443.

¹⁹ *ЦДАГО України.* — Ф. 68. — Оп. 1. — Спр. 57. — Арк. 13.

²⁰ *Літопис УПА. Нова серія.* — Т. 11: *Мережа...* — С. 307–308.

²¹ *ЦДАГО України.* — Ф. 62. — Оп. 1. — Спр. 252. — Арк. 149.

плених у полон повстанців. Крім того, упівці закликали партизанів перейти на їх сторону і спільно боротися проти «імперіалізмів». Проте, радянські партизани відмовилися від запропонованого миру, оскільки українські повстанці надалі не захотіли припинити з ними боротьби²².

Інший випадок відбувся приблизно 19 жовтня 1943 р., коли до УШПР звернувся командир партизанського з'єднання ім. Берії А. Грабчак, який просив розглумачити йому, чи буде правильно, коли він домовиться з командиром УПА 'Климом Савуром' про нейтралітет його з'єднання з націоналістами. При цьому А. Грабчак повідомив, що, за його даними, 'Клим Савур' наказав своїм загонам не вступати із ним у бій, бо це справжній партизанський загін, «який не грабує людей і завдає багато шкоди німцям. Інші партизанські загопи наказав бити, бо вони — грабіжники, не захищають села від німців»²³.

Проте, домовленості про нейтралітет стосувалися лише окремих відділів УПА та радянських партизанських загонів. На випадок появи нових підрозділів, упівці відновлювали оборону терену від ворожих сил.

Значний вплив на протиборство між радянськими партизанами та українськими повстанцями мала ситуація на німецько-радянському фронті. Зокрема, після звільнення Києва 6 листопада 1943 р. й остаточного переходу фронту з лівого берега на правий берег Дніпра, стало очевидно, що на Волинь через деякий час повернеться більшовицька влада. Аби пришвидшити це, радянські партизани докладали багато зусиль для дезорганізації тилу вермахту, щоб унеможливити швидкий підвіз боєприпасів та живої сили на фронт. Проте їхня активність зустрічала спротив упівців, які, по-перше, намагалися забезпечити місцеве населення від каральних акцій окупантів, які відбувалися після диверсій радянських партизанів, по-друге, прагнули розширити терени впливу та розбудувати повстанські осередки у місцевостях, які були підвладні червоним партизанам.

Несприятлива ситуація була для українського повстансько-підпільного руху в місцевості на схід від р. Случ, оскільки бан-

²² Там само. — Арк. 73, 211—214.

²³ Кентій А. *Війна без пощади та милосердя. Партизанський фронт у тилу Вермахту (1941—1944)* / А. Кентій, В. Лозицький. — К.: Генеза, 2005. — С. 387—388.

дерівці вже восени 1943 р. не могли тут на рівних конкурувати з радянськими партизанами. Це ж відзначав у спогадах сотенний М. Скорупський 'Макс' : «Річка Случ була кордоном та лінією "Мажіно" між зонами впливу УПА та советських партизанів. Корецький р-он та південно-західний терен Случа був закріплений за відділами УПА. На північ та схід від Случа відділи УПА робили лише недалекі випади у «ворожий терен»»²⁴.

У цьому терені основне протистояння розгорілося між упівцями ВО «Заграва» та партизанами Тернопільського з'єднання ім. Хрущова. Наростаючий конфлікт між ними вилився у масштабний бій біля с. Мочулянка Березненського р-ну, який відбувся 16 листопада 1943 р.²⁵ Як показують упівські матеріали про цей бій, повстанці наступали силами шести сотень під командуванням А. Рудика-«Шавули», проте внаслідок погано організованої операції вони потрапили в оточення й зазнали нищівної поразки, утративши 56 бійців убитими та понад 40 пораненими²⁶. Радянські партизани оцінювали втрати бандерівців, як 72 загиблих і 6 полонених²⁷.

Фактично, поразка під Мочулянкою означала, що місцевість на схід від р. Случ залишилася під впливом радянських партизанів аж до приходу Червоної армії у січні 1944 р.

Отже, боротьба за терени впливу між повстанцями та радянськими партизанами досягла свого піку восени 1943 р. Основним фактором цього стали поразки вермахту на Східному фронті, які свідчили про корінний перелом у Другій світовій війні та слугували сигналом для активізації дій «лісовим арміям». Зрештою, спро-

Максим Скорупський-
'Макс'.

²⁴ Скорупський М. У наступах і відступах (спогади) / М. Скорупський. — Чикаго : Українсько-американська видавнича спілка. — С. 172.

²⁵ ЦДАГО України. — Ф. 105. — Оп. 1. — Спр. 9. — Арк. 128.

²⁶ Марчук І. Сотник УПА Петро Гудзоватий — «Очеретенко» / І. Марчук. — Львів : [б. в.], 2011. — С. 34—35. ; Скорупський М. Указана праця. — С. 191—200, 203.

²⁷ ЦДАГО України. — Ф. 105. — Оп. 1. — Спр. 1 — Арк. 38.

би упівців витіснити червоних партизанів із зайнятих місцевостей були невдалими. Повстанці зазнавали поразок або ж не досягали поставлених завдань під час великих боїв із радянськими партизанськими з'єднаннями. Свою перевагу вони змогли продемонструвати винятково в локальних сутичках. Це призвело до того, що на терені Рівненщини упівці не змогли на рівних конкурувати із червоними партизанами на півночі, українсько-білоруському порубіжжі, а також у місцевості на схід від р. Случ, фактично, програвши тут боротьбу за терени впливу. Водночас, неприступним для радянських партизанів залишався терен між річками Случ і Горинь.